

HÂRİCİLER'DE HİTÂBET SANATI VE MEŞHUR İKİ HATİP

*Yasin KAHYAOĞLU**

Giriş

Tarihçilerin ittifakına göre Hariciler, Sıffin savaşında tatbik edilen “Hakem olayı”na bağlı olarak ortaya çıkmışlardır. Kendilerine has prensipleriyle Emevîler dönemine hem dinî hem de siyasî alanlarda damgasını vuran Haricîler, edebî açıdan da kendilerinden söz ettirmeyi başarmışlardır.

Hâricîler içerisinde; Katarî b. el-Fucâe ve Ebû Hamza el-Haricî gibi gerçekten büyük hatipler çıkmıştır. Bu hatipler, zalim yöneticilere karşı ihtilâle teşvik, muhaliflerini tekfir, ölüm ve şehâdet arzusu, züht ve Ku'ân'dan etkilenme gibi temâlar onların hutbelerinde görülen başlıca özelliklerdir. Hâricî hatipler hutbelerinde hep kendi ilkelerine sadakatle bağlı kalmış, hitabeti hiçbir zaman bir kazanç vesilesi yapmamışlardır. Kendileriyle ilgili fikrî, siyasî ve dinî görüşlerini yaymak için nesir edebiyatını kullanmayı ihmâl etmemişlerdir. Onların nesir edebiyatları içerisinde hitâbetin ayrı bir önemi olmuştur. Katarî ve Ebû Hamza gibi Arap edebiyatının en seçkin iki hatibine birden sahip olmuşlardır. Bu iki şahsiyetin aynı zamanda birer ordu komutanı ve savaşçı olmaları ise ayrıca dikkat çekicidir. Zira askerleri savaşa teşvik etmede ve üstün kahramanlıklar sergilemelerini sağlamada onların hitâbet yönlerinin payı inkâr edilemez bir gerçektir.

Katarî ve Ebû Hamza'nın hutbelerini Câhız; “el-Beyan ve't-Tebyin” adlı eserinde tam olarak kaydetmiştir. İbn Kuteybe, İbn Abdirabbih ve Nuveyrî gibi edipolar da bu hutbeleri parçalar halinde işlemişlerdir.

Haricîlerin hitabet yönlerine, bu alandaki meşhûr hatip ve hutbelerine geçmeden önce bu sanatın İslâm öncesi ve Sadru'l-İslâm yıllarındaki durumuna ana hatlarıyla değinmekte fayda görüyorum.

A. Hâricîlerden Önceki Dönemlerde Hitâbet

İslâm öncesi olarak bilinen câhiliyye dönemi Araplarında hitâbetin büyük bir önemi vardı. Sene içinde ele geçen fırsatlar, kabile hatibi tarafından değerlendirilir, kabîleler arasında hitâbet müsâbakaları düzenlenirdi.¹

Çeşitli fonksiyonları yanında edebî müsabakalara da sahne olan Ukâz, Mecenne ve Zu'l-mecâz gibi panayırlar birer edebiyat akademisi olarak kabul edilirdi. Bu panayırlarda her kabîlenin şâirleriyle beraber hatipleri de kendi şan ve şöretlerini yükseltmeye, cömertlik ve konukseverliklerini tanıtmaya çalışırlardı. Bunun yanında düşmanı olan rakip kabîleyi de kötölemek için hitabeti bir fırsat olarak değerlendirirdi.²

Câhiliye döneminde bir zamanlar şâirler hatiplerden daha üstün tutulurlardı. Fakat sonraları şâirlerin sayısı çoğalmış, şiir bir kazanç vasıtası olarak icrâ edilmiş, hatta şiir yoluyla halkın ırz ve namusuna bile diî uzatılmış olunca halk şâirlerden daha çok hatiplere önem vermeye başlamışlardır.³

İslâm öncesi dönemde Arap hatipleri hitâbet pozisyonu alıp söze başladıkları zaman başlarına sarık bağlar, ellerinde asâ bulundurup ona dayanır ve ayakta nutuklarını irad ederlerdi. Bazen de asâ yerine üzerine dayandıkları ok veya mızrak ile söze göre özel işâretlerde bulunarak söyledikleri nutuklar dinleyiciler üzerinde daha fazla te'sir ederdi.⁴

Câhiliye döneminde çok sayıda mevcut olan hatipler arasında en meşhûr olanları; Kuss b. Sâ'ide (ö.600), Eksem b. Sayfi et-Temîmî (ö.9/630), Hacib b. Zerâre (ö.625 m.), Hars b. Zalim (ö.600 m.), Kays b. Mesûd, Halid b. Cafer (ö.559m.), Alkame b. Alâse (ö.603m.) ve Amr b. Ma'dikerib (ö.21/642) sayılabilir.⁵

İslâm'dan sonra da belâgat ve terakkiye mazhar olan hitâbet, İslâm'ın ilk yılları olarak bilinen "Sadru'l-islam"da da önemini devam ettirmiş, hatta daha fazla ilerleme kaydetmiştir. Zira o sıralarda da Araplar henüz bedevî bir halde bulunuyorlardı. Fetihlerin ve muharebelerin yürütülmesi için hitâbete daha çok ihtiyaç duyuluyordu. Bundan dolayı hitabet bu dönemde şiirden daha ziyâde terakkiye mazhar olmuştur. Zira bilindiği gibi hitâbet şiire nazaran elde edilmesi daha kolay bir sanat sayılır. Ayrıca Kur'an-ı Kerimde şiir ve şâirlerle ilgili bazı caydırıcı ayetler ve hükümlere rastlanmasına

¹ Ahmet Lütü Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitâbeti*, 3.bs., İstanbul, 1992, s. 39

² *Türk Ansiklopedisi*, "Arap Edebiyatı", M.E.Basımevi, I-XXIII, Ankara 1963, III, 236

³ el-Câhız, *el-Beyân*, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, b.t.y. I, 136

⁴ Corcî Zeydân, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Trc.: Zeki Meğâmiz), I-V, İstanbul 1973, III, 57-589

⁵ Krş. Corcî Zeydân, *İMT*, III, 59-60; A.Lütü Kazancı, *a.g.e.*, s. 41-42

rağmen hitabet hakkında bu türden naslar varit olmamıştır.⁶

Bu dönemin meşhûr hatipleri ise başta Hz. Peygamber olmak üzere onun halîfelerinden özellikle Hz.Ebûbekir ve Hz. Ali'dir. Hz. Ali'nin "Nehcu'l-Belâğasi başlıbaşına bir hutbeler külliyesidir. Hz. Peygamber'in vefât ettiği gün Hz. Ebûbekir'in irâd ettiği etkili hitâbetin başta Hz. Ömer olmak üzere olayın şokunu yaşayan Müslümanları nasıl teskin ettiği bilinen bir gerçektir.

B. Hâricîlerin En Meşhûr Hatipleri ve Hitâbeleri

Diğer fırkalarda olduğu gibi Haricîlerin de bazı hatipleri olmuştur. Bunlar arasında iki kişi vardır ki, hitabet yönleri ve hutbeleri en meşhûr edebî kaynakları suslemişlerdir. Bunlardan biri Ebû Hamza, diğeri ise Katari'dir. el-Câhız'ın tamamını kaydettiği hutbelerini esas alarak bu iki zatı ve hutbelerinin tercümelerini ele almak istiyoruz.

1 - Ebû Hamza (ö.130/748)

a) Hayatı ve Kişiliği

Ebû Hamza'nın nesebi el-A'lam'da şöyle sıralanır: Ebû Hamza el-Muhtar b. Avf b. Süleyman b. Mâlik el-Ezdî es-Selîmî el-Basrî.⁷

Basra'da doğan Ebû Hamza, Hâricîler'in el-İbâdiyye koluna mensûptur. Devrimci bir ruha sahip olan Ebû Hamza, iyi bir komutan ve fasih bir hatipti. Diğer Haricîler gibi o da Emevî iktidarına karşı isyân bayrağını açmıştı. Her yıl Mekke'ye giderek orada halkı dönemin Emevî halîfesi Mervân b. Muhammed (ö. 132/750)'e karşı ayaklanmaya çağırırdı. Yine böyle bir seferde Mekke'de Hadramut'un ileri gelenlerinden biri olan Abdullah b. Yahya el-Kindî (ö. 130/748) ile tanıştı. Onun sözlerinden çok etkilenen Abdullah, kendisini Hadramut'a davet etti. Basralı arkadaşı Belc b. Ukbe el-Ezdî ile beraber Hadramut'a giden Ebû Hamza, burada Abdullah b. Yahya'ya halife olarak biat etti (129/746-747). Bu tarihten sonra "Tâlibu'l-Hak" lakabıyla meşhur olan Abdullah b. Yahya, Ebû Hamza'yı bin kişilik bir kuvvetle Mekke'ye gönderdi. Ebû Hamza 129/747 tarihinde Mekke'ye giderek meşhûr hutbesini okudu. Burada yaptığı çalışmalarda Mekke'yi kontrolü altına alıp halkın bir bölümünü kendi yanına çekmeyi başardı. Mekke'yi bu şekilde kontrol altına alan Ebû Hamza, burada arkadaşı Belc b. Ukbe'yi bırakarak kendisi Medîne'ye hareket etti. Medîne'de Kudeyd

⁶ Corci Zeydân, *a.g.e.*, III, 211- 212

⁷ ez-Zirikli, *el-A'lam, Kamusu terâcim*, I-VIII, 11.bs., Beyrut 1995,VII, 192, Hasan İbrahim, *Tarihu'lİslâm es-siyasî ve 'd-dini ve 's-sekâfi ve 'l-ictimâi*, I-IV, 7.bs., Kahire 1964, I, 67-68

denilen yerde hem Medîneliler hem de onların imdadına gönderilen Emevî askerleri ile çarpıştı. Bu çarpışmada karşı taraftan yaklaşık 700 kişi öldürüldü ki, bunların çoğu Kureyş'tendi. Bu çarpışmadan sonra Medîne'ye zorla giren Ebû Hamza bu şehirde üç ay kadar kaldı. Bu süre zarfında vaaz ve hutbelerinde Medîne halkını Emevîler'e karşı Hâricîler'le birlik olmaya çağırırdı.

Ebû Hamza'nın Medîne'deki faaliyetlerini takip eden Emevî halifesi II. Mervân, 130/748 tarihinde Abdulmelik b. Muhammed b. Atiyye es-Sa'dî (ö.130/748) komutasında büyük bir orduyu Medine üzerine gönderdi. Ebû Hamza ve taraftarları bu orduyu Vâdilkura'da karşıladı. İki cephe arasında meydana gelen şiddetli çarpışmada Hâricîler'in çoğu kılıçtan geçirildi. Bazı taraftarlarıyla beraber bu çatışmadan sağ kurtulmayı başaran Ebû Hamza, tekrar Mekke'ye döndü. Ancak Mekke üzerine gönderilen ikinci bir orduyla karşılaşan Ebû Hamza ve arkadaşları burada öldürüldü. Ebû Hamza'nın başı kesilip halife II. Mervân'a gönderildi.⁸

Ebû Hamza'nın kişiliğine gelince; kendisi İslâmî ilimlere vâkıf iyi bir âlim, seçkin bir komutan ve etkili bir hatipti. İntikam duygularıyla dolu bir insandı. Bilhassa fuhûş ve içkiye karşı çok sert tedbirlerin alınmasını isteyen bir kişiydi. Bu konuda Hz. Ömer'e büyük hayranlık duyardı. Hicâz bölgesi ve Merkezî Arabistan'da İbâdîlik mezhebi onun vasıtasıyla yayılma imkânı bulmuştur.⁹

b) Hutbesi : خطبة أبي حمزة الخارجي

دخل أبو حمزة الخارجي مكة - وهو أحد نساك الإباضية وخطبانهم واسمه يحيى بن المختار - فصعد منبرها متوكئا على قوس له عربية، فحمد الله وأثنى عليه ثم قال:

İbâdiyye'nin abid ve hatiplerinden Ebû Hamza künyeli Yahya b. el-Muhtar Mekke'ye girdi. Minbere çıkıp Arap yapımı yayına dayanarak Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra şöyle dedi:

أيها الناس، إن رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم كان لا يتأخر ولا يتقدم إلا بإذن الله وأمره ووحيه، أنزل الله له كتابا بين له فيه ما يأتي وما يتقى، فلم يكن في شك من دينه ولا شبهة في أمره. ثم قبضه الله إليه وقد علم المسلمين معالم دينهم وولى أبا بكر صلاتهم فولاه المسلمين أمر دنياهم حين ولاه رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم أمر دينهم، فقاتل أهل الردة وعمل بالكتاب والسنة فمضى لسبيله رضي الله تعالى عنه.

ثم ولى عمر بن الخطاب رضي الله تعالى عنه، فسار بسيرة صاحبه وعمل بالكتاب والسنة وجبى الفئء وفرض الأعطية وجمع الناس في شهر رمضان وجلد في الخمر ثمانين وغزا العدو في بلادهم ومضى لسبيله رضي الله تعالى عنه.

⁸ Krş. ez-Zirikî, VII, 192; İrfan AYCAN, "Ebû Hamza eş-Şârî", *DİA*, X, 130; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 67-68

⁹ İrfan AYCAN, "a.g. madde", *DİA*, X, 130

ثم ولي عثمان بن عفان فسارست سنين بسير صاحبيه وكان دونهما، ثم سار في الست الأواخر بما أحبط به الأوائل، ثم مضى لسبيله رضي الله تعالى عنه .

ثم ولي علي بن أبي طالب رضي الله تعالى عنه. ثم ولي معاوية بن أبي سفيان لعين رسول الله وابن لعينه، اتخذ عباد الله خوفاً، ومال الله دولا، ودينه دغلا، ثم مضى لسبيله فالعنوه لعنه الله.

ثم ولي يزيد بن معاوية، يزيد الخمر ويزيد القرد ويزيد الفهود الفاسق في بطنه المأبون في فرجه - ثم اقتصم خليفة خليفة فلما انتهى إلى عمر بن عبد العزيز أعرض عنه ولم يذكره. ثم قال - ثم ولي يزيد ابن عبد الملك الفاسق في بطنه المأبون في فرجه الذي لم يؤنس منه رشد، وقد قال الله تعالى في أموال البيتامي " فإن أنستم منهم رشداً فادفعوا إليهم أموالهم " فامر أمة محمد أعظم، يأكل الحرام ويشرب الخمر ويلبس الحلة قومت بالفدينار قد ضربت فيها الأبخار وهتكت فيها الأستار وأخذت من غير حلها، حباية عن يمينه وسلامة عن يساره تغنيانه حتى إذا أخذ الشراب منه ظل مأخذ قد ثوبه ثم التفت إلى أحديهما فقال: " ألا أظير " نعم فطر إلى لعنة الله وحريق ناره واليم عذابه .

وأما بنو أمية فرقة ضلالة وبطشهم بطش جبرية يأخذون بالظنة ويقضون بالهوى ويقتلون على الغضب ويحكمون بالشفاعة ويأخذون الفريضة من غير موضعها ويضعونها في غير أهلها، وقد بين الله أهلها فجعلهم ثمانية أصناف فقال: " إنما الصدقات للفقراء والمساكين والعاملين عليها والمؤلفة قلوبهم وفي الرقاب والغارمين وفي سبيل الله " فأقبل صنف تاسع ليس منهم فأخذ كلها، تلكم الفرقة الحاكمة بغير ما أنزل الله. وأما هذه الشيع فشيخ ظاهرت بكتاب الله وأعلنت الفرية على الله، لم يفارقوا الناس ببصر نافذ في الدين ولا يعلم نافذ في القرآن، ينقمون المعصية على أهلها ويعملون إذا ولوا بها، بصرون على الفتنة ولا يعرفون المخرج منها جفاة عن القرآن أتباع كهان، يؤملون الدول في بعث الموتى ويعتقدون الرجعة إلى الدنيا، قلدوا دينهم رجلاً لا ينظر لهم، قاتلهم الله أنى يؤفكون.

ثم أقبل على أهل الحجاز فقال: يا أهل الحجاز، أتعيرونني بأصحابي وتزعمون أنهم شباب، وهل كان أصحاب رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم إلا شباباً، أما والله أنى لعالم بتتابعكم فيما يضركم في معانكم ولولا إشتغالي بغيركم عنكم ما تركت الأخذ فوق أيديكم، شباب والله مكتهلون في شبابهم غضبضة عن الشرايعنهم ثقيلة عن الباطل أرجلهم أنضاء عبادة وأطلاح سهر، فنظر الله إليهم في جوف الليل منحنية أصلابهم على أجزاء القرآن كلما مر أحدهم بذكر آية من ذكر الجنة بكى شوقاً إليها وإذا مر بآية من ذكر النار شهق شهقة كان زفير جهنم بيت أننيه، موصول كلالهم بكلال النهار، قد أكلت الأرض ركبهم وأيديهم وأنوفهم وجباههم، واستقلوا ذلك في جنب الله حتى إذا رواوا السهام قد فوقت، والرماح قد أشرعت، والسيوف قد انتضيت، ورددت الكتبية بصواعق الموت وبرقت، استخفوا بوعيد الكتبية لوعيد الله ومضى الشاب منهم قدما حتى اختلف رجلاه على عنق فرسه وتخصبت بالدماء محاسن وجهه فأسرعت إليه سباع الأرض وانحطت إليه طير السماء، فكم من عين في مناقير طير طال ما بكى صاحبها في جوف الليل من خوف الله، وكم من كف زالت عن معصمها طال ما اعتمد عليها صاحبها في جوف الليل

بالسجود لله. ثم قال: "أوه أوه أوه" ثم بكى ثم نزل .

"Ey insanlar! Şurası muhakkak ki Allah'ın izni ve vahyi olmadan Allah'ın Rasûlu ne bir adım ileri ne de geri atardı. Allah ona bir kitap indirdi, o kitapta neyi yapacağını ve neden sakınacağını bildirdi. O'nun ne dininde bir şüpheye ne de emrinde bir kuşkuya düştü. O, müslümanlara dinlerinin gereklerini öğrettiği ve namaz kıldırması için onlara Ebûbekir'i imam olarak tayin ettiği bir sırada Allah onun rûhunu kabzetti. Müslümanlar da Hz. Peygamberin din işlerinde kendilerine önder olarak seçtiği bu insanı dünya işleri için de seçtiler. O da dinden dönenlerle savaştı, kitap ve sünnete uygun hareket etti ve nihayet o da görevini yapmış olarak göçtü. Allah ondan razı olsun.

Ondan sonra halifelğe Ömer b. el-Hattâb geçti. O da arkadaşı (Ebûbekir) nın yolunu takip etti; kitap ve sünnete göre hareket etti, fey¹⁰ toplayıp sahiplerine dağıttı, kimin ne ödeyeceğini ve kime ne ödeyeceğini belirledi, insanları ramazan ayında (teravih için) camide topladı, içki içme cezası olarak seksen (değnek) uyguladı, düşmanlarla kendi memleketlerinde savaştı ve o da görevini yapmış olarak bu dünyadan göç etti. Allah ondan razı olsun.

Daha sonra iş başına Osman b. Affan geçti. Altı sene iki arkadaşı (Ebûbekir ve Ömer) tarafından çizilmiş olan yolu takip etti. Fakat derece olarak onların altındaydı. Son altı yılda ise öyle bir yol takip etti ki, öncekilerin yaptıklarını hiçe saydı. Somunda o da göçtü. Allah ondan da razı olsun.

Sonra başa Ali b. Ebû Tâlib geçti. Hakikat yolunda hedefine ulaşamadı ve hakkı gösterecek bir ışık yükseltmedi. Nihayet o da bu dünyadan göç etti. Allah ondan da razı olsun.

Daha sonra Peygamber tarafından lânetlenen babanın lânetlenen oğlu Muâviye b. Ebû Süfyan (60/680) başa geçti; Allah'ın kullarını köleleştirdi, Allah'ın malını kendisi için bir servet yaptı, dinini hilelerle mahvetti. Allah'ın lâneti üzerine olsun, siz de ona lânet edin.

Ondan sonra başa Yezîd b. Muâviye (ö.64/683) geçti. İçkilerin Yezîd'i, maymuncu Yezîd, panter Yezîd, midesiyle fasık, zina ile töhmet altında (bir) Yezîd."

Yezîd'den sonra bütün Emevî halifelerini teker teker isimleriyle sayan Ebû Hamza, sıra Ömer b. Abdulaziz (ö.101/720)'e geldiğinde onun hakkında bir şey söylemeden ondan sonra gelen halifeye geçerek hutbesine şöyle devam etti:

"Daha sonra midesiyle fasık, zina ile töhmet altında ve rüşdü görülmemiş

¹⁰ Fey: İslam devletinin gayrimüslimlerden aldığı vergi, savaşız alınan mal ve arazi.

Yezid b. Abdulmelik (ö.105/724) başa geçti. Allah, yetimlerin malları hakkında "Eğer onlarda akılcı bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin."¹¹ diye buyurmuştur. Muhammed'in ümmetinin durumu (yetimlerin durumundan) daha büyük ve önemlidir. Yezid ise haram yer, şarap içer, kıymeti bin dinar eden yünden "bürde"ler giyerdi. Oysa o bürdelerde insanlara zulümler yapılmış, haya perdeleri yırtılmış ve tamamen haramdan elde edilmiştir. Sağında Habâbe¹², solunda Sellâme¹³ kendisine şarkılar söylerlerdi. İçki onun her yerini kaplayınca elbisesini yırtar ve her birisine dönerek, "uçayım mı? diye sorardı. Evet, Allah'ın lanetine, O'nun yakıcı ateşine ve elem verici azabına uç.

Benü Ümeyye (Emeviler)'ye gelince, bunlar sapık bir fırka olup saldırları zalimce bir saldırıdır; zan ile tutuklar, arzularına göre hüküm verirler. Öfkelenince katleder, arabuluculukla hüküm değiştirirler. Farz olan (zekât)ı yersiz alır, yersiz dağıtırlar. Halbuki Allah zekâta müstahak olanları belirtmiş, onları sekiz sınıfa ayırıp şöyle buyurmuştur: "Zekât ancak fakirlere, miskinlere, zekat toplamakla görevli olanlara, kalbi İslâm'a ısındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah yolunda cihat edenlere ve yolda kalanlara verilir."¹⁴ Ortaya bu sekiz sınıftan olmayan dokuzuncu bir sınıf çıkıp zekâtın tümünü aldı. Bu Allah'ın indirdiğinden başkasıyla hükmeden fırkadır.¹⁵

Şiilere gelince; bunlar Allah'ın kitabına sırtlarını dayayarak Allah'a açıkça iftirada bulunmuş bir topluluktur. Bunlar dinde yeri olan kuvvetli bir delil ve Kur'an'a dayalı kuvvetli bir ilim ile insanlardan ayrılmamışlardır. Günah sahiplerini cezalandırır, fakat başa geçtiklerinde kendileri günah işlerler. Fitnede ısrar edip bundan çıkış yolunu bilmezler. Kur'an'dan uzak, kâhinlerin peşinden koşarlar. Zaferi ölümlerin dirilmesinde umar, öldükten sonra dünyaya geri gelmeye inanırlar. Bunlar dinlerini kendilerine acımayan bir adama teslim etmişlerdir. Allah onları kahretsin, nasıl da haktan yüz çeviriyorlar."

Ebû Hamza daha sonra Hicâz halkına dönerek şöyle dedi:

¹¹ en-Nisâ, 4 / 6

¹² Habâbe: (ö.105/723) Yezid b. Abdulmelik'in dört bin dinara satın aldığı meşhur şarkıcı bir cariye. Bk. ez-Ziriklî, *el-A'lam*, II, 163

¹³ Sellâmetu'l Kess (ö.130/748), Yezid b. Abdulmelik tarafından yirmi bin dinara satın alınarak Şam'a götürülen, ölünceye kadar Yezid'in yanında kalan şarkıcı ve şair bir kadındır. Bk. Ziriklî, *el-A'lam*, III, 107

¹⁴ et-Tevbe, 9 / 60

¹⁵ el-Maide, 5 / 44 sûresindeki "Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir" ayete işaretir.

"Ey Hicazlılar! Sizler nasıl beni arkadaşlarımdan dolayı kınayıp onların gençler olduğunu iddia ediyorsanız? Rasûlullah'ın ashâbı da gençler değil miydi? Dikkat edin ! Vallahi ben sizin, ahiretinize zarar veren şeylerin peşinde nasıl koştuğunuzu biliyorum. Eğer ben sizden başkasıyla meşgul olmasaydım, sizi cezalandırmadan bırakmazdım. Vallahi bunlar daha gençliklerinde olgunlaşmış gençlerdir. Gözleri kötülüğü görmekten kapalıdır, ayakları batıla yürümekten ağırdır, kendilerini ibadete vermiş, uykusuzluktan zayıf düşmüşlerdir. Bunlar, Allah'ın kendilerine gece ortasında rahmet nazarıyla baktığı öyle kimselerdir ki, Kur'an okumaktan belleri bükülmüş, içinde cennet bahsi geçen her ayet zikredildiğinde ona iştiyaktan gözyaşı dökerler. Cehennem zikredilince onun sesi kulaklardaymış gibi çıkkırlar. Gece ve gündüzün dinlenmeksizin ard arda (süratle) hareket ettikleri gibi bunlar da öylece durmadan ibadet ede ede dizleri, elleri, burun ve alınlarını toprağın aşındırdığı gençlerdir. Üzerlerine okların ve mızrakların yöneldiğini, kılıçların çekildiğini ve düşmanın ölüm yıldırımlarıyla gürleyip çıktığını görünce Allah'ın tehdidini düşünerek düşmanın bu tehdidini küçük gören kimselerdir. Bunlar, ayakları atlarının boynuna dolaşınca kadar dövüşür, yüz güzellikleri böylece kana bulanır, yer yüzündeki vahşi hayvanlar ile gökyüzündeki yırtıcılar üstlerine üşüşürler. Kuş gagalarında sahibinin Allah korkusundan gece yarılari ağladığı nice gözler vardır. Yine sahibinin gece yarılari üzerine dayanarak secde ettiği bileğinden kopmuş nice eller vardır."

Sonra Ebû Hamza "ah, ah, ah" çekti ağladı ve minberden indi.¹⁶

2 - Katarî b. el-Fucâe (ö. 78/697)

a) Hayatı ve Kişiliği

Kaynaklarda Katarî'nin nesebi şöyle sıralanır: Katarî b. el-Fucâe b. Mâzin b. Yezîd,¹⁷ b. Ziyâd b. Hunser b. Kâbiye b. Hurkûs b. Mâzin b. Mâlik b. Temîm b. Murre el-Mâzinî el-Hâricî.¹⁸ "el-Fucâe" Katarî'nin babasının gerçek adı değil, lakabı olduğu, gerçek adının "Ca'vene" olduğu rivâyet edilir.¹⁹ Katarî'nin nisbet edildiği "Katar" ise Bahreyn yakınlarında bir yerin adı olduğu nakledilir.²⁰ el-Câhız'a göre Katarî'nin iki künyesi vardı: Birincisi barış zamanında kullanılan Ebû Muhammed, ikincisi ise savaş

¹⁶ Hutbenin bu şekildeki tamamı için bk. Câhız, *el-Beyân*, II, 61-63

¹⁷ Nesebinin burasına kadar bk. Ziriklî, *el-A'lam*, V, 200

¹⁸ İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman* (Thk.: İhsan Abbas), I-VII, Beyrut 1968, IV, 93

¹⁹ ez-Ziriklî, *el-A'lam*, V, 200; G. Levi Della "Katarî", *İA*, I-XII, İstanbul 1993, VI, 422

²⁰ ez-Ziriklî, *a.g.e.*, V, 200; ez-Zebidi, *Tacu'l-arûs min cevâhiri'l-Kamus*, Daru Nehri'n-Nîl, "k.t.r" maddesi, I-X, b.y.y., b.t.y., III, 500

zamanlarında kullanılan Ebû Naâme'dir.²¹

Katarî'nin hayatında görülen ve onun şiirlerine de yansıyan en önemli yanlarının başında savaşçılığı ve kahramanlığı gelir. Suhayr el-Kalmâvî'nin haklı olarak ifade ettiği gibi; "Eğer bir ressam hicrî birinci asırda yaşamış olan bir Müslüman Arap kahramanının canlı bir sûretini yapmak istese, Katarî'den daha gerçekçi ve incelikli bir örnek bulamayacaktır...."²²

Hâricîler'in Ezârika grubuna mensub olan Katarî, bu grubun kurucusu, fakihî ve komutanı olan Ebû Râşid Nâfi b. Ezrak (ö.65/685)'tan sonra liderliği ele alan Hâricî komutanları arasında en meşhûr olanıdır.²³ Hâricîler'in başında kimi yazarlara göre 13 yıl²⁴, kimilerine göre de 20 yıl kalarak Emevîler'in nice meşhûr ordularını ve bu orduların başında yer alan başta Haccâc olmak üzere nice meşhûr komutanları yenmiş, bu süre zarfında halifelik selamıyla selamlanmış ve gerçek bir halife gibi karşılanmıştır.²⁵

Katarî'nin Ezârika'nın başına geçmeden önceki hayatı hakkında fazla bilgi mevcut değildir. Asıl yıldızının bu gruba lider olduktan sonra parladığı görülür. Onun liderliğe geçtiği sıralarda kaç yaşında olduğu hususunda rakam vermekten kaçınan yazarlar, sadece; "kâfi derecede olgun bir çağda bulunması icâp eder", ya da "yaşı geçmiş bir ihtiyar olmasa gerek"²⁶ şeklinde görüş belirtirler.

Katarî'yi başlarına lider olarak seçen Ezârika, o sıralarda tam bir buhran içindeydiler. Emevîler'le yapılan şiddetli bir muharebede bu grubun önde gelen simalarından İbnü'l-Mâhûz öldürülmüş, grubun başına geçecek yeni lidere şiddetle ihtiyaç duyulmuştu. Onlar da Katarî'yi seçmekte gecikmediler. Ona biat ederek "Emîru'l-Mü'minin" olarak kendisini seçtiler.²⁷

Lider olarak seçilen Katarî, Emevîler'e karşı amansız bir mücadeleye girişti. Ordusunu Kirman dağlarına çekerek yeniden teşkilatlandırdı. Bu arada Irak'a inerek Ahvâz'ı işgal etti ve Basra üzerine yürüdü. Hâricîler

²¹ Bk. el-Cahız, *el-Beyân*, I, 185

²² el-Kalmavî, *Edebu'l-Havâric fi'l-asri'l-Umivî*, Kahire 1945 s. 65

²³ DGBİT (*Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*), I-XIV, Redaksiyon: H.Dursun Yıldız, İstanbul 1992, II, 535; İbn Esir'e göre onun Ezârika'nın başına geçmesi hicrî 68'nci seneye rastlar. Bk. *İbn Esir, el-Kâmil*, I-XV, Dimaşk 1348, IV, 286

²⁴ Abdurrezzak Hüseyin, *Şi'ru'l-Havaric*, I.bs. Umân 1986, s. 137

²⁵ İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 94; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, Kitabu'l-meârif (Thk. Servet Ukkâşe), I.bs., b.y.y., 1960, s. 411

²⁶ el-Kalmavî, *Edebu'l-Havaric*, s. 57

²⁷ el-Kalmavî, *Edebu'l-Havâric*, s. 58

adına halkı buralarda vergiye bağladı ve kendi adına para bastırıldı.²⁸

Ezârîka ordusu içinde Araplar ile Mevâlî²⁹ arasında meydana gelen anlaşmazlıklar hem ordunun parçalanmasına hem de bu grubun ayrılığa düşmesine yol açtı. Üç parçaya bölünen Ezârîka ordusundan iki kesim Abdurabbih es-Sağir ve Abdurabbih el-Kebîr etrafında toplandı ki, bu iki kesim mevâlîden oluşuyordu. Üçüncü kesim Araplar'dan müteşekkildi ki, bu kesim de Katarî'yle beraber kaldı. Bunu fırsat bilen Emevîler, Muhelleb b. Ebu's-Sufra (ö.83/702) komutasında bir ordu gönderip Mevâlî'nin iki reisini de ortadan kaldırdı. Katarî ise bu bölünmüşlük karşısında fazla direnemeyeceğini anladı ve yandaşlarıyla beraber Taberistan'a sığınmak zorunda kaldı.³⁰

Bu bölünme ve zayıflamanın ardından Katarî ve ordusu üzerine gönderilen Süfyân b. el-Ebred el-Kelbî komutasındaki Emevî ordusu Ezârîka'ya son darbeyi indirdi ve Katarî de bu son darbede öldü veya öldürüldü. "Veya" diyoruz, çünkü bu konuda kaynaklar arasında tam bir mutabakat yoktur. Onun bizzat Emevî ordu komutanı Süfyân tarafından öldürüldüğünü yazan kaynaklar olduğu gibi, atından düşüp yaralandığı ve arkadaşları tarafından terk edilip öldüğü, oradan geçen bir bedevî tarafından teşhîs edilip başının kesilerek Haccac'a gönderildiğini nakleden rivâyetler de vardır.³¹

Ölüm keyfiyetinde olduğu gibi ölüm tarihinde de ihtilaf vardır. ez-Ziriklî'nin tespitine göre (78/697) tarihinde ölmüştür. Biz de bu tarihi esas aldık.

İbn Hallikân, Katarî'den geriye evlat kalmadığını ifâde ederken asıl adı Ca'vene olan babasına neden "el-Fucâe" lakabı verildiğini şöyle açıklar: "Ca'vene Yemen dolaylarında bulunuyordu. Daha önce geleceğinden haber vermeden füc'eten (habersiz ve ani olarak) evine ve ailesine döndüğü için kendisine aynı anlamda "el-Fucâe" lakabı verildi."³²

b) Hutbesi : خطبة قطري بن الفجاعة

صعد قطري بن الفجاعة منبر الأزارقة - وهو أحد بني مازن بن عمرو بن تميم - فحمد الله وأثنى عليه ثم قال:

Benû Mazin b. Amr b. Temîm kabilesine mensup şahsiyetlerden biri olan

²⁸ Krş. G.Levi Della Vida, "Katarî", İA, VI, 422; el-Kalmavî, a.g.e., s. 59

²⁹ Arap olmayan Müslümanlar

³⁰ Krş. el-Kalmavî, Edebu'l-Havaric, s. 58-60; G.Levi Della Vida, "Katarî", İA, VI, 422

³¹ Krş. İbn Hallikan, Vefeyât, IV, 93-94; İbn Kuteybe, el-Maârif, s. 411; ez-Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nubelâ, (Thk.: Şuayb el-Arnaût), 2.bs., Beyrut, 1982, IV, 152; Ziriklî, el-A'lam, V, 200; G.Levi Della, "Katarî", İA, VI, 422-423; el-Kalmavî, Edebu'l-Havaric, s. 60-61

³² İbn Hallikan, Vefeyat, IV, 94

Katarî b.el-Fucâe, Ezârika minberine çıkarak Allah'a hamd ve senâdan sonra şöyle dedi:

أما بعد فإني أذكركم الدنيا فإنها حلوة خضرة، حفت بالشهوات وراقت بالقليل وتحببت بالعاجلة وحلبت بالأمال وتزينت بالغرور، لا تدوم حبرتها ولا تؤمن فجعتها، غرارة ضرارة خوانة غدارة، وحائلة زائلة ونافذة بائدة، أكالة غوالة بذلة نقالة، لا تعدو إذا هي تناهت إلى أهل الرغبة فيها والرضى عنها أن تكون كما قال الله تعالى " كماء أنزلناه من السماء فاختلط به نبات الأرض فأصبح هشيما تذروه الرياح وكان الله على كل شيء مققدرا "

مع أن امرءاً لم يكن منها في حبرة إلا أعقبته بعدها عبرة، ولم يلق من سرانها بظنا إلا منحتة من ضرانها ظهرا، ولم تطله غيثة رخاء إلا أهطلت عليه مزنة بلاء. وحري إذا أصبحت له منتصرة أن نمسي له خائلة متكررة، وإن جانب منها إعدو ذوب واحلولى أمر عليه جانب وأوبى، وإن أنت امرءاً من غضارتها ورفاهتها نعماً أرهفته من نوانبها تبعاً، ولم يمس أمره منها في جناح أمن إلا أصبح منها على قوائم خوف، غرارة غرور ما فيها، فإن ما عليها، لا خير في شيء من زادها إلا التقوى. من أقل منها استكثر مما يؤمنه ومن استكثر مما يوبقه ويطليل حزنه ويبكى عينيه.

كم واثق بها قد أفجعتة وذى طمأنينة إليها قد صرعتة وذوى إختيال فيها قد خدعتة وكم من ذى أبهة بها قد صيرتة حقيرا وذى نخوة قد ردنه ذليلا وكم من ذى تاج قد كبتة لليدين والفم، سلطانها دول وغيثها رنق وعذبها أجاج وحلواها صبر وغذاؤها سامم وأسبابها رمام وقطافها سلح، حياها بعرض موت وصحيحها بعرض سقم ومنيعها بعرض اهتدام، مليكها مسلوب وعزيزها مغلوب وسليمها منكوب وجامعها محروب، مع أن وراء ذلك سكرات الموت وهول المطلع والوقوف بين يدي الحكم للعدل، ليجزي الذين أساؤا بما عملوا ويجزي الذين أحسنوا بالحسنى. أستم في مساكن من كان أطول منكم أعمارا وأوضح منكم آثارا وأعد عديدا وأكثف جنودا وأعد عنودا، تعبدوا للدنيا أي تعبد وآثروها أي إيثار وظعنوا عنها بالكره والصغار، فهل بلغكم أن الدنيا سمحت لهم نفسا بغدية أو أغنت عنهم فيما قد أهلكتهم بخطب، بل قد أرهقتهم بالقوادح وضعضعتهم بالنوانب، وعقرتهم بالمصائب، وقد رأيتم تتكرها لمن زان لها وأخذ إليها حين ظعنوا عنها لفرار الأبد إلى آخر المسند، هل زودتهم إلا الشقاء وأحلتهم إلا الضنك أو نورت لهم إلا الظلمة أو أعقتهم إلا الندامة، أفهذه تؤثرون أم على هذه تحرصون أم عليها تطمنون.

يقول الله تعالى : "من كان يريد الحياة الدنيا وزينتها نوف إليهم أعمالهم فيها وهم فيها لا يبخسون، أولئك الذين ليس لهم في الآخرة إلا النار وحبط ما صنعوا فيها وباطل ما كانوا يعملون". فبنست الدار لمن أقام فيها فاعلموا وأنتم تعلمون أنكم تاركوها لأبد، فإنما هي كما وصفها الله باللعب واللهو وقد قال الله تعالى: "أتنبون بكل ريع آية تعبثون وتتخذون مصانع لعلكم تخلدون". وذكر الذين قالوا من أشد منا قوة ثم قال: حملوا إلى قبورهم فلا يدعون ركبانا وأنزلوا فلا يدعون ضيفانا، وجعل لهم من الضريح أجنان ومن التراب أكفان ومن الرفات جيران، فهم جيرة لا يجيبون داعيا ولا يمنعون ضيما، إن أخضبوا لم يفرحوا وإن أخطوا لم يفتنوا، جمع وهم أحاد وجيرة وهم أبعاد، متناون لا يزورون ولا يزارون، حلماء قد ذهب أضغانهم وجهلاء قد ماتت أحقادهم، لا يخشى

فجمعهم ولا يرجى دفعهم، وكما قال الله تعالى: " فتلک مساکنهم لم تسکن من بعدهم إلا قليلا
وکننا نحن الوارثین "

استبدلوا بظهر الأرض بطننا وبالسعة ضيقا وبالأهل غربة وبالنور ظلمة، فجاؤها كما
فارقوها حفاة عراة فرادی، غیر أن ظعنوا بأعمالهم إلى الحياة الدائمة وإلى خلود الأبد،
يقول الله تعالى: " كما بدأنا أول خلق نعيده وعدا علينا إنا كنا فاعلين ". فاحذروا ما حذرکم
الله واتقوا بمواعظه واعتصموا بحبله عصمنا الله وإياکم بطاعته ورزقنا وإياکم أداء
حقه ".³³

"Sizi kesin olarak dünyaya karşı uyarıyorum. Zira şüphe yok ki dünya tatlı ve yeşildir (çekicidir). Etrafı şehvetlerle çevrilmiş, değeri az, hali hazırdaki mükâfatla rağbet görmüş, umutlarla süslenmiş ve gururla bezenmiştir. Mutluluğu devam etmez, musibetinden de emin olunmaz. Çok aldatıcı ve zarar vericidir, oldukça hain ve zalimdir, değişken ve kaygandır, tükenen ve yok olandır. Yiyici, yok edici, harcıyıcı ve halden hale sokandır. Kendisini isteyen ve ondan hoşnut olanların arzularına uygun bir şekil aldığı zaman bile Allah'ın belirttiği şu durumdan öteye geçmez:

"Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi birbirine karışmış; arkasından rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Allah her şey üzerinde iktidar sahibidir."³³

Üstelik bir kişi onun mutluluğundan azıcık tatmaya dursun, hemen akabinden üzüntü ve gözyaşı getirir; onun sevincinden gizli bir parçaya rastlamaya dursun hemen ona acısından apaçık bir acı verir; onu rahmet yağmuruyla sevindirme yerine hemen kendisine iri taneli musibet yağmurunu yağdırır. Sabahleyin yardımcısı olduğu kimseyi akşamleyin yüzüstü bırakıp onu tanımazlıktan gelmek ona yaraşır. Eğer onun bir yanı tatlı ve hoş görünüyorsa da diğer yanı ile de onu acıya boğarak hasta eder.

Şayet dünya bir insana bolluk ve refahından bir parça nimet verse akabinde üzerine belalarını yağdırır. Kişi bir yanıyla onun şerrinden emin olarak akşamlamaya dursun kendini onun korkusu içinde görerek sabahlar. Oyalayıcıdır, içindeki her şey de birer oyalanmadan ibarettir. Üzerindeki her şey bir gün yok olacaktır. Takva hariç, azıklarının hiçbirisinde hayır yoktur. Ona az yaklaşan kimse kendini daha çok emniyete alır; çok yaklaşan ise belasını arttırır, hüznünü uzatır ve gözlerini ağlatır. Ona güvenen nice kimseleri hüsrana uğratmış, kendisinden emin olan nice insanları yere yığmış, nice hayal sahiplerini aldatmış, kendisiyle böbürlenene nice kimseleri küçük düşürmüş, kahramanlıklar sahibi nicelerini zelil kılmış, taç (ve taht) sahibi nice kimseleri de yüz üstü yere yığmıştır.

Dünyanın sultanlığı el değiştirecidir. Hayat yağmuru bulanık, tatlısı acı, hem de sabır kadar acıdır. Gıdası zehir, nesnelere çürümeye mahkum,

³³ el-Kehf, 18 / 45

meyvesi acıdır. Sevgisi ölüme, sağlığı hastalığa, sağlamlığı da yıkılmaya maruzdur. Sultanın mülkü kendisinden alınır, kuvvetlisi mağlup olur, sağlamı zayıf düşer, toplayanıyla savaşılar. Bununla birlikte bu işin ötesinde ölüm sekeratı ve karşılaşılan korku vardır. "Kötülük yapanları bu amellerinden dolayı cezalandırmak, iyilik yapanları da iyilikle mükafatlandırmak için"³⁴ adaletli bir hakemin huzurunda durmak vardır.

Sizden daha uzun ömürlü olan, bıraktıkları eserle sizinkilerden daha açık olan, sayıca sizden daha üstün, askerce daha çok, inat olarak daha şiddetli olanların geride bıraktıkları menzillerde yaşayanlar sizler değil misiniz? Onlar da tam manasıyla dünyaya kul olmuş, dünyayı hepten tercih etmiş, ondan istemeden ve küçük düşerek ayrılmışlardır. Dünyanın onlardan bir kişiyi bile fidyeye karşılığı serbest bırakmak suretiyle cömertlik yaptığını ya da onları helak eden hallerden herhangi birini defettiğini duydunuz mu? Bilakis onların üzerine belalar akıtmış, musibetlerle onları yere yığmış ve yine musibetlerle onları boğazlamıştır. Kendisine yaklaşanı ve ebediyetini isteyenleri sonsuzluk alemine göç edip ayrıldıklarında nasıl tanımazlıktan geldiğini gördünüz.

Azık olarak onlara şekâvetten başka bir şey verdi mi? Darlıktan başka onlara bir şey bağısladı mı? Karanlıktan başka onlara bir ışık saçtı mı? Pişmanlığın dışında onlar için geride bir şey bıraktı mı? Sizler böyle bir dünyayı mı tercih ediyorsunuz, böyle bir dünyaya mı tamah ediyorsunuz? Ya da böyle bir dünyaya mı gönül bağlayıp güveniyorsunuz? Allah (c.c.) bu konuda şunları söyler: "Kim, yalnız dünya hayatını ve ziynetini istemekte ise, yaptıklarının karşılığını orada onlara tam olarak veririz ve orada onlar hiç bir zarara uğratılmazlar. İşte onlar, ahirette kendileri için ateşten başka hiçbir şeyleri olmayan kimselerdir. Dünyada yaptıkları da boşa gitmiştir; yapmakta oldukları şeyler zaten bâtıldır."³⁵

İçinde ikamet eden için dünya ne kadar kötü bir evdir! Bir gün mutlaka onu terk edeceğinizi bilenler olarak şunu bilin ki; dünya, Allah'ın kendisini oyun ve eğlence olarak vafsettiği gibidir. Allah şöyle buyuruyor: "Siz her yüksek yere bir alâmet dikerek eğleniyor musunuz? temelli kalacağınızı umarak sağlam yapılar mı ediniyorsunuz?"³⁶ ve sonra "Bizden daha kuvvetli kim var?"³⁷ diyen (Ad kavmini) zikrederek hutbesine şöyle devam etti:

³⁴ en-Necm, 53 / 31

³⁵ el-Hûd, 11 / 15-16

³⁶ eş-Şuarâ, 26 / 128- 129

³⁷ el-Fussilet, 41 / 15

Bunlar (omuzlarda) taşınarak çağrılmayacakları bir şekilde kabirlerine nakledildiler, misafir olarak davet edilmedikleri bir surette konaklandılar. Onlar için türbeleri örtü, yattıkları toprak kefen, çürüyüp dağılan (insanlar) da komşuları olmuştur. Onlar öyle komşulardır ki, çağıranlara cevap vermez, başa gelen zulmü engelleyemezler. Bolluk içine girdiklerinde sevinmez, kıtlığa uğradıklarında ümitsizliğe düşmezler. Tekler hükmünde topluluklar, uzak sayılan komşulardır. Herkesle ilişkileri kopuktur. Ne ziyaret ederler ne de ziyaret edilirler. Kinleri gitmiş hoşgörülü insanlardır. Hınçları ölmüş câhillerdir. Ne bir zarar vermelerinden korkulur, ne de bir zararı önlemeleri umulur. Onların durumu Yüce Allah'ın şu ayette belirttiği gibidir:

"İşte yerleri! Kendilerinden sonra oralarda pek az oturulabilmiştir. Onlara biz vâris olmuşuzdur."³⁸

Bunlar yerin üstünü altı ile, bolluğu darlık ile, tanıdıkları insanları yabancılarla, ışığı karanlıkla değiştirmişlerdir. Dünyayı yalınayak, çıplak ve yalnız olarak geldikleri gibi bıraktılar. Şu var ki, sürekli bir hayata ve ebedî bir yaşama amelleriyle göçtüler. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Tıpkı ilk yaratmaya başladığımız gibi onu tekrar o hale getiririz. Bu üzerimize aldığımız bir vaat oldu. Biz, vâdettiğimizi yaparız."³⁹

Allah sizi neden sakındırıyor, siz de o şeylerden sakınınız, O'nun öğütlerinden istifâde ediniz, O'nun ipine (İslam'a) sarılınız. Allah bizi ve sizi emirlerine itaat ile korusun ve hakkını edâ etmeyi bize ve size nasip etsin."⁴⁰

Sonuç

Propaganda için bugünkü medya, özel iletişim araçların mevcut olmadığı Câhîliye dönemi ve İslâmî dönemde; fikirleri yaymak ve duyguları harekete geçirmek için hitâbet fevkalâde etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Ordu kumandanı kendisine bağlı askerî birliklerin savaşma heyecanlarına hareket kazandırmak için hatiplerden yararlanma yoluna giderdi. Bir eyâlet valisi halka vatanseverlik hislerini aşılama için hitâbet sanatına başvurmayı ihmâl etmezdi.⁴¹

Hitabetlerinde oldukça soğukkanlı olan Haricîler, hasımlarının karşısında heyecâna kapılmaz, kendilerini kaybetmezlerdi. Güzel konuşmalarının yanı sıra keskin zekâları, hazırcevap ve atılgan olmalarıyla da şöhret bulmuşlardır. Savaş alanlarında bile hasımlarıyla belâgatlı konuşma ve nutuklara girişmekten çekinmezlerdi.

³⁸ el-Kasas, 28 / 58

³⁹ el-Enbiyâ, 21 / 104

⁴⁰ Hutbenin tamamı için bk. Cahtız, *el-Beyân*, II, 63-65

⁴¹ Philip K.Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi* (Trc.: Salih Tuğ), I-IV, İstanbul 1980, II, 391

Haricî hatiplerin hitâbetlerindeki başarılı tasvirler, etkileyici duygular, belâgat unsurları ve derin manalı yorumlar, onların; muteber edebî kaynaklarda verilen örnekler arasında seçkin yerlerini almalarına yetmiştir.

Neticede şunu diyebiliriz ki; tarihçiler, edebiyat yazarları, Hâriciler'in büyük bir edebî yeteneğe sahip olduklarını, hitâbet, şiir, fesâhat ve belâgat konularında kendilerinden söz ettirecek kadar büyük bir şöhrete sahip olduklarını kabul etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- AYCAN, İrfan, “**Ebû Hamza**”, DİA, I-XXIV, İstanbul 1988.
- el-CAHİZ, Ebû Osman Amr b. Bahr, **el-Beyân ve't-tebyîn**, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, b.t.y.
- DELLA, G. Levi, “**Katarî**”, İA, I-XII, İst. 1993.
- DGBİT** (Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi), I-XIV, Redaksiyon: H. Dursun Yıldız, İstanbul 1992.
- İBNU'L-ESİR, Ali b. Muhammed, **el-Kâmil fi't-tarih**, I-XV, Dimaşk 1348.
- HASAN, Hasan İbrahim **Tarîhu'l-İslâm**, I-IV, 7.bs., Kahire 1964.
- HİTTİ, Philip K., **Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi** (Trc.: Salih Tuğ), I-IV, İst. 1980.
- HUSEYN, Abdurrezzak, **Şi'ru'l-Havâric**, 1.bs., Umân 1986.
- İBN HALLİKAN, Ahmed b. Muhammed, **Vefeyâtu'l-a'yân**, (Thk.: İhsan Abbas), I- VII, Beyrut 1968.
- İBN KUTEYBE, Abdullah b. Müslim, **Kitabu'l-meârif** (Thk.: Servet Ukkâşe), 1bs., b.y.y., 1960.
- el-KALMAVÎ, Süheyr, **Edebu'l-Havâric fi'l-asri'l-Umivî**, Kahire 1945.
- KAZANCI, Ahmed Lutfi, **Peygamber Efendimizin Hitâbeti**, 3.bs., İst. 1992.
- TA.** (Türk Ansiklopedisi), M.E.Basımevi, I-XXIII, Ankara 1963.
- ez-ZEBİDÎ, Muhammed b. Muhammed, **Tacu'l-Arûs**, Daru Nehri'n-Nîl, I-X, b.y.y., b.t.y.
- ez-ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Siyer A'lâm en-nubelâ** (Thk.: Şuayb el-Arnaût), 2.bs., Beyrut, 1982.
- ZEYDÂN, Corcî, **İslâm Medeniyeti Tarihi** (Trc.: Zeki Meğâmiz), I-V, İst. 1973.
- ez-ZİRİKLÎ, Hayruddin, **el-A'lâm, Kamusu terâcim**, I-VIII, 11.bs., Beyrut 1995.